

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

AYLIK DERGI

Sayı 95

Yıl VIII

Eylül 1970

DR. ADNAN ADIVAR VE İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

Dr. Orhan F. Köprülü

Seneler ne kadar da çabuk akıyor, Dr. Adnan Adıvar'ın vefatından beri tam onbeş yıl geçmiş. 1940'dan 1955'e kadar ilk on beş senesini A. Adıvarla geçiren İslâm Ansiklopedisi şu sıralarda otuz seneyi tamamlamak üzere bulunuyor.

Merhum Prof. M. Câvid Baysun'un Dr. Adnan Adıvar'ın vefatından sonra kendisi hakkında yazdığı bir makalede¹, pek güzel belirttiği gibi Dr. Adıvar'ın nesebi Üsküdarî Mahmud Efendi'ye kadar dayanır; dedesi mektubi zâde Abdülaziz (öl. 1279), babası Ahmed Behâî Efendi'dir. Abdülhak Adnan Bey, babasının Gelibolu sancağı nâibliğinde bulunduğu bir sırada 1882'de Gelibolu'da dünyaya gelmiştir. Adnan Bey, parlak bir mektep hayatından sonra 1905'de Tıbbiye Mülkiyesini bitirmiş, 1909'a kadar Almanya'da çalıştıktan sonra memlekete dönüşünü takiben çeşitli vazifelerde bulunmuş Mütarekeyi müteakıp İstanbul meb'usu seçilmiş ve İstanbul'un işgali üzerine eşi Halide Edib Hanım ile beraber Anadolu'ya kaçmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisinde Sıhhiye Vekilliğinde, sonra da Büyük zaferre kadar Meclis ikinci reisliğinde bulunan A. Adıvar, 1926-1939 arasında Avrupa'da geçirmiş bu arada on sene kadar Paris'de Ecole des Langues Orientales Vivantes'da hocalık etmiştir. İşte Dr. A. Adıvar'ın kısaca hayat hikâyesi budur.

1939 senesinde memlekete dönen Dr. Adnan Bey'in kısa bir müddet sonra, Millî Eğitim Bakanlığınca İstanbul Edebiyat Fakültesinde kurulan İslâm Ansiklopedisi Tahrir Hey'etinin başına getirildiğini ve 1940 senesinde İslâm Ansiklopedisi'nin ilk cüzünün elimize geçtiğini görüyoruz. A. Adıvar, bu tarihten 1955 deki ölümüne kadar, 1946 - 1950 arasındaki siyasî

(1) *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar 1882-1955*, Tarih Dergisi, İst. 1956, C. VIII., Sayı 11-12, s. 1-10. Dr. A. Adıvar için ölümünden sonra hakkında yazılan yazılardan mürekkep bir kitap vücûde getirilmişse de C. Baysun'un işaret ettiği gibi bu yazılardan bilhassa iki tanesi mühimdir. Reşid Rahmeti Arat, *Doktor Adnan Adıvar*, Orlens, VIII. nr. 1, Leiden 1955; Ahmed Ateş, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1955.

hayatına rağmen, bir an İslâm Ansiklopedisinden ayrılmamıştır. 1940'dan 1955'e kadar geçen, uzun bir onbeş sene Dr. Adnan Adıvar ve İslâm Ansiklopedisini âdeta birbirinden ayrılmaz bir hale getirmiştir. Adıvar denilince İslâm Ansiklopedisi ve Ansiklopedi'den söz edilince Adıvar'ın akla gelmemesine imkân yoktur. Her gün saat ikiden itibaren yanındaki mesâi arkadaşları merhum Avni Başman, merhum Prof. Reşid Rahmeti Arat, merhum Prof. Sabri Es'at Siyavuşgil ve diğer yardımcılarını yerlerinde görmeğe ne kadar alışmıştık.

Dr. Adıvar'ı Türkiye'ye dönüşünden hemen sonra tanımak fırsatını bulmuştum. O sıralarda eşi Halide Edib Adıvar'la birlikte kira ile oldukları Lâleli'deki Antalya apartmanına babamla beraber bir çok defalar ziyaretine giderdik. Bu toplantılarda Halide Hanımdan başka, merhum Prof. Sabri Es'at Siyavuşgil, o zaman doçent olan Prof. Vehbi Erarp ve yine doçent olan Prof. Vahit Turhan'ın da bulduklarını hatırlarım. Üniversite tahsilimi tamamladıktan pek kısa bir müddet sonra daha 1946 da İslâm Ansiklopedisi müellifleri arasına girmemde en büyük âmil olan Dr. Adnan Bey'le kaderin cilvesiyle yakın münasebetlerimiz oldu. Meselâ, 1946 Temmuz'unda yapılan milletvekili seçimlerinde Demokrat Parti'nin İstanbul listesinde müstakil olarak yer alması teklifinin, Parti Genel Merkezinden gelen bir telefonda benim tarafımdan kendisine bildirilmesi istenmişti. Sıcak bir öğle üzeri Antalya apartmanında vuku bulan konuşmamızdan sonra bu teklifi ancak listede kendi ağırlığı ve seviyesiyle münasip bir yerde olmak şartıyla kabul etmişti. Sonradan öğrendiğime göre, tamamen farklı bir karaktere sahip bulunan o zaman Demokrat Parti İstanbul Başkanı olan merhum Prof. Kenan Öner'in Adıvar'la temasının mahzurlu olacağını düşünen parti merkezi bu teklifi Genel Merkez adına benim yapmamı muvafık bulmuştu. Dr. A. Adıvar'ın 1946-1950 arasında müstakil meb'us sıfatıyla teşriî vazife görmesi, iktidar ile muhalefet arasında bir nevi arabulucu ve hakem rolü oynaması memleket ve yeni demokratik hayat için son derece faydalı olmuştur. Bundan bir kaç ay önce bir gündelik gazetede çıkan bir yazı serisinde Adnan Adıvar'ın bu çalışmalar sırasında zamanın Reiscumhuru tarafından haşlandığını belirten bir ifadenin doğru olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Haysiyetine son derece düşkün olan Dr. Adıvar'ın böyle bir harekete tahammül etmesine imkân yoktu. Bunun en büyük delilini ise 1940 dan 1950 ye kadar geçen ve her türlü ilmi faaliyete karışmağı tabii bulan bir idare zamanında Dr. Adnan Bey'in büyük ağırlığını ortaya koyarak İslâm Ansiklopedisi'ni her türlü müdahaleden uzak tutarak yürütmeğe muvaffak olmasında görüyoruz.

Evvelâ eski Zeyneb Hanım Konağındaki Edebiyat Fakültesinde ça-

lıışmağa başlayan İslâm Ansiklopedisi, kısa bir zaman sonra, o sıralarda Türkiyat Enstitüsü'nün bulunduğu, Üniversite Merkez Binasının dış giriş kapısının sağında bulunan müstakil binaya geçmiş, fakat bir müddet sonra burasının Profesörler Evi haline getirilmesi üzerine Ansiklopedi, Türkiyat Enstitüsü ile birlikte şimdiki Edebiyat Fakültesinin karşısındaki Seyyid Hasan Paşa Medresesine taşınmıştır. Bu hâdiseden dolayı son derece üzüldüğünü yakinen bildiğimiz Dr. Adnan Adıvar, İslâm Ansiklopedisine tarafımızdan yazılan ve bütün arşiv ve vesikalarını Hasan Paşa'nın ahfadından almamız hasebiyle, Celâl Atasoy imzasıyla çıkan Hasan Paşa maddesinin (cüz 43, s. 323-325) altında, A.A.A. imzasıyla "25 yıldan yâni tesisinden beri bulunduğu Üniversite Kapısı sağ yanındaki köşkten çıkarılan Türkiyat Enstitüsü bu medreseye nakledilmekle, İslâm Ansiklopedisi'nin tahrir hey'eti de burada bulunmaktadır" demekten kendisini alamamıştı.

İslâm Ansiklopedisi, her zaman mevcut olan ve olabilecek bir takım hata ve eksiklerine rağmen bugün dahi devam etmekte ise bunda Adnan Adıvar'ın büyük rolü olduğunu hiç bir zaman akıldan çıkarmamalıyız. İslâm Ansiklopedisi, bidayette meşhur Leiden tab'ının bir tercümesini meydana getirmek ve bir oyunun ortaya konmasını gerçekleştirmek için başlamışsa da² Prof. A. Caferoğlu'nun zannettiğinden bir hayli değişik olarak işin başında A. Adıvar'ın bulunması dolayısıyla büsbütün başka bir şekilde inkişaf etmiştir. Bu iddiamızın en bâriz ispatını bizzat Fuad Köprülü'nün şu satırlarında görüyoruz:

"Maarifin çıkardığı eserler arasında resmî ve husûsî diğer neşriyat ile asla kıyas edilemeyecek kadar yüksek ilmî kıymet taşıyan biricik eseri, İslâm Ansiklopedisini unutmuşsunuz. Onu da ben hatırlatayım. Doktor Adnan Adıvar gibi hakikaten Garplı bir kafayla ve vazife aşkına sahip bir idealistin bilgili idaresi altında çıkan bu eser, her insan eserine mukadder olan bir takım kusur ve eksiklerine rağmen memleketin bugün de yarın da iftihar edeceği bir ilim âbidesidir"³.

Merhum Dr. Adnan Adıvar, İslâm Ansiklopedisi'nin ciddi bir eser olabilmesi için evvelâ lisanına her türlü müdahaleyi imkânsız kılmış, Prof. Köprülü, Prof. A. Gabriel gibi bilgi ve iyi niyetlerine güvendiği kimselere danışmaktan ve onların tavsiyelerine uymaktan bir an geri kalmamıştır. İslâm Ansiklopedisi'nin daha ilk cüzlerinden itibaren çeşitli maddelere yapılan tenkit ve hücumlar da birbirini takip etmiştir. Bu cümleden olarak Şerif Hulusî günlük bir gazetede çıkan iki makalesinde bir

(2) A. Caferoğlu, *Hakiki Köprülü*, Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1969, c. XV. s. 7.

(3) Tasvir Gazetesi, 14 Temmuz 1949.

kısmı yerinde olan tenkitlerde bulunmuş, bunu Tasvîr'de Emin Âli Çavlı'nın⁴ Abdülhak Hâmid maddesi dolayısıyla Prof. Sabri Es'at Siyavuşgil'e tevcih ettiği sert tenkitler takip etmiş, bunun arkasından Ayasofya maddesi için bir takım aleyhte yazılar matbuatta yer almıştır. Bu meydana Prof. Gabriel'in, İstanbul'da çıkan Fransızca bir gazeteye yazdığı yapıcı tenkit ve Bowen'in Ansiklopediyi metheder yollu kısa makalesi İngiltere'de intişar etmiştir. Daha sonraki devrelerde Prof. B. Spuler'in Der İslam'da çıkan, İslâm Ansiklopedisi ile alakalı oldukça uzun yazısı tahrir hey'eti tarafından Türkçeye tercüme edilerek Ansiklopedi'nin 48. cüzünün sonunda ilâve olarak verilmiştir. Prof. B. Spuler'in bu yazısına karşı kaleme aldığım bir makale⁵ İslâm Ansiklopedisi'nin 52. cüzünün sonunda aynen yayımlanmıştır. Dr. Adnan Adıvar zamanında İslâm Ansiklopedisi'nin 52. cüzünün sonunda aynen yayımlanmıştır. Dr. Adnan Adıvar zamanında İslâm Ansiklopedisi hakkındaki belli başlı tenkit ve mülahazalar yukarıda verdiğimiz çerçevede içinde mütalâa edilebilir⁶.

Dr. Adnan Adıvar, yapılan haklı tenkitlerden hiç bir zaman ürkememiş, büyük bir hoşgörülük ve olgunlukla, her fırsattan faydalanarak hatalarını tekrardan kaçınmağa çalışmıştır. Âli Paşa, Abdülhamid II. maddeleri hakkında söylenenlerin meselâ bir Fuad Paşa maddesi için de tekerrür etmemesi için evvelâ Prof. Câvid Baysun'a teklifte bulunan Adıvar, onun sihhî durumunun üç dört ay içinde böyle bir yazıyı yazmasına müsait olmadığını bildirmesi üzerine 1947 senesi ilkbaharının güneşli Ankara Palas Otelinin terasında uzun süren bir konuşmadan sonra bu maddeyi yazmam için beni ikna etmeğe muvaffak olmuştu.

Dr. A. Adıvar, İslâm Ansiklopedisi'ni bir nevi mektep gibi kullanmış kendince müstait gördüğü gençleri teşvik ve himâyeden bir an geri kalmamıştır. Onun Dr. Kasım Küfrevî'ye yazı yazdırabilmek için ne çarelere baş vurduğunu hatırlayanlar hâlâ aramızdadır. Çok genç yaşta

(4) *Bir açık mektuba cevap*, Vatan gazetesi, 24 Aralık 1945 ve buradan naklen Fuat Köprülü, *Demokrasi yolunda - On the way to Democracy*, nşr. T. Halasi-Kun, 1964 Monton, s. 75.

(5) Bir tenkid hakkında bazı mülahazalar, İstanbul 1951, c. IX., 171-178.

(6) Dr. Adnan Adıvar'ın vefatından sonra da İslâm Ansiklopedisi hakkındaki tenkitler devam etmiştir. Bunlar arasında bilhassa Prof. Ahmed Ateş'in İslâm Ansiklopedisi 90. cüzdeki Bâzı hatâlar hakkında I, İstanbul 1960 ve yine aynı müellifin 90. cüzdeki Diğer bazı hatâlar hakkında II, İstanbul Mart 1961 isimli iki yazısını zikredebiliriz. 1968 den itibaren Yılmaz Öztuna'nın Hayat Tarih Mecmuasında ve Dünya gazetesinde çıkan tenkit yazıları ile bunlara cevap mahiyetinde Doç. Dr. Nihad M. Çetin tarafından yazılan "İslâm Ansiklopedisine Dâir bir kaç yazı hakkında (açık mektup)", Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969 adlı broşürü bu arada sayabiliriz.

aramızdan ayrılan ve İslâm Ansiklopedisine ancak iki yazı ile iştirak edebilen Muammer Eroğlu ile Prof. Ahmet Ateş, Prof. M. C. Şihabeddin Tekindağ, Prof. Münir Aktepe de Ansiklopedi'nin ilk senelerinde genç doçent veya asistan olarak Dr. Adnan Bey'in beğendiği ve teşvik ettiği kimselerdir. Son derece güzel türkçe yazan Adnan Adıvar'ın yazıları o sıralarda bir çoklarımızı Cumhuriyet gazetesinde çıkan yazılarının tiryakisi haline getirmişti. Adnan Bey'in o tarihlerde beğendiği gençlerden birisi de Hukuk Fakültesinde genç bir asistan olan ve Vatan bazetesindeki yazılarıyla dikkati çeken Burhan Apaydın olmuş ve müteaddit vesilelerle bu fikrini bana ifade etmekten geri kalmamıştır.

Dr. Adnan Bey'in vefatını müteakıp onun yakın mesai arkadaşları merhum Prof. Câvid Baysun, merhum Prof. Reşid Rahmetî Arat, merhum Prof. Ahmet Ateş, Prof. Tahsin Yazıcı kâh murahhas müdür, kâh tahrir hey'eti azası olarak vazife görmüşler, Ord. Prof. Besim Darkot, Prof. İ. Kafesoğlu, Prof. F. Işıltan, Prof. S. Buluç ve Doç. Dr. Nihad M. Çetin de tahrir hey'eti azası olarak senelerce bu büyük eserin tamamlanması için ellerinden gelen gayreti esirgememişlerdir.

Merhum Dr. Adnan Adıvar'ın aramızdan ayrılışının 15. yılını idrak ettiğimiz bu günlerde talihin garip bir cilvesi olarak Adnan Beyin senelerce oturduğu odadaki masada ve onun bakışlarıyla âdeta bizleri kontrol altında bulunduran resminin altında bugünkü murahhas müdür Prof. Tahsin Yazıcı, tahrir hey'eti azası Prof. A. Karahan ve ben onun başladığı eseri tamamlamaya çalışıyoruz.

Yazımızı bitirirken bütün hatâ ve eksiklerine rağmen İslâm Ansiklopedisi'nin Dr. Adnan Adıvar ve halefleri sâyesinde hem de memleketin ilmî seviyesinin üstünde bir eser olarak, bir kısmı elde olmayan sebeplerle yavaş da olsa sonuna yaklaştığını söylemek kanaatimizce yanlış bir iddia sayılamaz. Değerli ilim adamı ve büyük insan Adıvar'a şimdilik rahat ve müsterih uyu diyemiyoruz. Zira, biliyoruz ki Dr. Adnan, ancak başladığı eser tamamlandığı zaman rahat uyuyabilecektir.